

УДК 342.732

В.В. СЕРЕДЮК-БУЗ, канд. юрид. наук,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Ключові слова: свобода вираження поглядів, свобода слова, мережа Інтернет, міжнародно-правові акти, міжнародно-правове регулювання

Демократія неможлива без свободи. Свобода – це «душа» демократії, як передумова рівності. Це реальна можливість політичного самовизначення особи чи групи осіб, за рахунок їхньої активної участі в управлінні держави. Свобода реалізується через права людини, яка передбачає насамперед розвиток особистості [1, с.151]. Свобода вираження важлива не тільки для усвідомлення почуття власної гідності, але й для участі у політичному і громадському житті, визнання відповідальності й побудови демократії [2, с.25]. В свою чергу, реалізація свободи вираження поглядів можлива тільки при демократичному режимі правління, і сама можливість висловлювати свою думку вільно відрізняє демократичне суспільство від тоталітарного [3, с. 165]. В Загальній Декларації прав людини [4], проголошеною ООН у 1948 році, свобода вираження поглядів була визнана однією з фундаментальних демократичних цінностей, необхідних для мирного співіснування націй, в ст.19 проголошується: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право передбачає свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Свободі вираження поглядів було надано найвищого статусу в Загальній Декларації шляхом закріплення її в преамбулі як однієї з чотирьох невід'ємних свобод: «лю-

ди матимуть свободу слова і переконань і будуть вільні від страху та нестатків» [5, с.9].

Загальна Декларація була першим кроком до створення Міжнародного білля про права людини, роботу над яким було завершено у 1966 році із введенням в дію двох основних міжнародних договорів з прав людини – Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) [6] та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП) [7].

МПГПП, як і Загальна Декларація, декларує право на свободу переконань і свободу їх вираження. Так у ст.19 МПГПП вказано: «Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію ті ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір».

Та ст.19 МПГПП не тільки стверджує абсолютне право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів, але й визначає коло обставин, за яких свобода вираження поглядів може бути обмежена: «Користування передбаченими правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом та бути необхідними: а) для поваги прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення». Україна є стороною Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, і тому громадянські та державні інституції юридично зобов'язані дотримуватися положень МПГПП.

Судова практика й доктрина узгоджуються щодо того, що свобода вираження поглядів є невід'ємною гарантією незалежного функціонування демократії [8, с.421]. Досить важливе значення для розвитку свободи вираження має Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [9], прийнята Радою Європи в листопаді 1950 р.,

яка набула чинності в Україні з 11.09.1997 р. і правотворчість Європейського Суду з прав людини – головного міжнародного контролера з цих питань, загальновізаного «творця» стандартів визнання судочинства [10, с.543]. Гарантія захисту свободи вираження міститься у ст.10 ЄКПЛ, яка встановлює, що право на свободу вираження поглядів включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів. Зазначена стаття Конвенції не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіо-, теле- або кіно підприємств. Відповідно, ч.2 ст.10 ЄКПЛ встановлює, що здійснення цих прав, пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або покарання, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошення інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 10 Конвенції закладає основи правового регулювання свободи вираження поглядів шляхом проголошення свободи в першій частині. Друга частина статті містить ряд обмежень (винятків з) сфери даної свободи. В статті вказується, що даного роду винятки є необхідними в демократичному суспільстві і можуть бути передбачені тільки законом. Такий підхід є еталоном для законодавчого регулювання свободи масової інформації у всіх демократичних державах, оскільки не суперечить правилу, суть якого в тому, що свобода не є безмежною, проте її обмеження повинні бути встановлені законодавчо.

Загальна Декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція з прав людини складають фундамент міжнародно-правового регулювання свободи вираження поглядів.

Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити дотримуватися своїх думок, певним чином відобразити об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення як погляди і переконання [11, с.86]. Актуальність гарантування та забезпечення свободи вираження поглядів зростає відповідно до розвитку та активного впровадження технологій інформаційних комп'ютерних мереж і, зокрема, технології мережі Інтернет у всі сфери життєдіяльності сучасного суспільства. Адже мережа Інтернет займає особливе місце серед сучасних методів розповсюдження інформації завдяки не тільки широким охопленням аудиторії, обсягам інформації, а й через можливість інтерактивного спілкування [2, с.25]. Інтернет як жодний із засобів масової інформації дає можливість реалізувати право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Але останні світові тенденції розвитку «віртуальної» свободи слова вказують на наявність для неї подвійної загрози – як з боку держав, які почали замислюватися над необхідністю встановлення правового регулювання і контролю над кіберпростором, так і з боку приватних структур – компаній-провайдерів, які, переслідуючи власні політичні, комерційні та інші інтереси, можуть обмежувати свободу слова [12, с.304]. З огляду на це, міжнародною спільнотою активно за останній час приймаються «галузеві» міжнародно-правові акти, які безпосередньо і більш детально регулюють питання реалізації свободи вираження поглядів в мережі Інтернет, а саме: Декларація Комітету міністрів про свободу спілкування в Інтернеті (28.05.2003 р.) [13]; Декларація Комітету Міністрів про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві (13.05.2005 р.) [14]; Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам (2007)16 про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби (07.11.2007 р.) [15]; Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам (2008)6 про захо-

ди з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами (26.03.2008 р.) [16]; Рекомендація Ради Європи 1855 (2009) стосовно регулювання послуг в сфері аудіовізуальних медіа [17]; Рекомендація (2011)7 Комітету міністрів державам-учасникам стосовно нового розуміння медіа (21.09.2011 р.) [18]; Рекомендація (2011)8 Комітету міністрів державам-учасникам стосовно захисту та сприяння універсальності, цілісності та відкритості Інтернету (21.09.2011 р.) [19]; Декларація Комітету міністрів про принципи управління Інтернетом (21.09.2011 р.) [20]; Декларація Комітету міністрів про захист свободи слова та інформації і свободи зібрань та об'єднань стосовно доменних імен та доменних стрінгів в Інтернеті (21.09.2011 р.) [21]; Декларація Комітету Міністрів про свободу вираження поглядів та свободу зібрання та асоціації стосовно приватних Інтернет-платформ та провайдер послуг в режимі он-лайн (07.12.2011 р.) [22]; «Управління Інтернетом» – Стратегія Ради Європи на період 2012–2015 рр. (15.03.2012 р.) [23] тощо.

Важливість цього питання підтверджується тим, що в жовтні 2009 р. у Польщі (м. Варшава) Агентством ЄС з основних прав людини в рамках Конференції ОБСЄ / БДПЛ з людського виміру було проведено додатковий захід на тему «Свобода самовираження в Інтернеті – можливості та проблеми», під час якого було зазначено, що свобода самовираження в Інтернеті є одним з пріоритетів в Європейському Союзі [24, с.82].

Актуальність міжнародно-правових гарантій свободи вираження поглядів в мережі Інтернет можна продемонструвати на прикладі Декларації Комітету міністрів про свободу спілкування в Інтернеті [13] що була прийнята Радою Європи 28.05.2003 р. Ця Декларація примітна тим, що за основну мету вона ставить зміцнення свободи вираження та вільної циркуляції інформації в мережі Інтернет [25, с.33]. Декларація встановлює найважливіші умови використання Інтернет в країнах Європи, зокрема:

1. Неможливість встановлення обмежень для контенту в Інтернет, більших, ніж обмеження для інших медіа.

2. Заохочення саморегулювання щодо контенту в Інтернет.

3. Неможливість заборони доступу (блокування або фільтрації) до будь-яких ресурсів в Інтернет, незалежно від кордонів (за винятком обмежень для дітей та обмежень, що встановлені законними рішеннями компетентних державних органів).

4. Неможливість ліцензування чи інших обмежень щодо створення веб-сайтів.

5. Заохочення вільного ринку Інтернет-послуг, неможливість встановлення для Інтернет-сервіс-провайдерів спеціальних дозвільних обмежень чи обмежень щодо їхнього доступу до телекомунікаційних мереж.

6. Неможливість покладення на Інтернет-сервіс-провайдерів відповідальності за контент та зобов'язань щодо моніторингу контенту, до якого вони надають доступ, який вони передають або зберігають.

7. Збереження анонімності користувачів Інтернет. Це не перешкоджає при наявності прав компетентних державних органів відслідковувати звинувачених у кримінальних злочинах.

Надалі ці принципи знайшли відображення в численних нормативних і оглядових документах Ради Європи, Європейського Союзу і Європейських організацій [25, с.34]. Так, у Декларації Комітету Міністрів про свободу вираження поглядів та свободу зібрання та асоціації стосовно приватних Інтернет-платформ та провайдер послуг в режимі он-лайн [22] вказано, що відкрите, всеосяжне, безпечне та сприятливе середовище повинно бути нерозривно пов'язаним з максимальним забезпеченням прав та послуг, що підлягають мінімальним обмеженням, та при тому рівні безпеки, на які користувачі вправі розраховувати. Незалежно від кордонів, свобода вираження та інформації, наряду з конфіденційністю, є загальною вимогою, оскільки надає можливість реалізовувати інші права з метою

усунення загроз безпеці та гідності. А в Стратегії Ради Європи «Управління Інтернетом» на період 2012–2015 рр. [23], прийнятої Комітетом міністрів 15.03.2012 р. зазначається, що свобода слова та інформації незалежно від кордонів – це всеосяжна вимога, бо вона працює як каталізатор реалізації інших прав так само, як і необхідність вирішувати питання загроз для верховенства права, безпеки та гідності. Рада Європи виступає за Інтернет, в основу якого закладені головні цінності та цілі організації: права людини, демократія, плюралізм та верховенство права; формування культурної ідентичності та розмаїття Європи; намагання знаходити спільні рішення на виклики, що постають перед Європейською спільнотою; зміцнення демократичної стабільності в Європі.

Таким чином, можна зробити висновки, що принципи і норми, які спрямовані на правове закріплення права на свободу вираження поглядів, виходять з того, що у демократичному суспільстві має забезпечуватись гарантія цього права [26, с. 393]. Міжнародна спільнота, усвідомлюючи важливість реалізації свободи вираження поглядів для утвердження прав людини, демократії, плюралізму та верховенства права, намагається закріпити в міжнародних актах комплекс гарантій щодо реалізації цієї свободи в мережі Інтернет. Оскільки в Україні свобода вираження та свобода слова - конституційна вимога: згідно з Основним законом кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, то Україна має взяти на себе зобов'язання посилювати гарантії цих свобод, у тому числі в мережі Інтернет, в процесі гармонізації з міжнародно-правовими документами національного законодавства у сфері свободи вираження поглядів та свободи слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Що таке свобода? / Арендт Х. // Між минулим і майбутнім. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 151–180.
2. Малигін О. В. Свобода вираження поглядів та інформації у сучасному інформаційному середовищі: європейський досвід / О. В. Малигін // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2009. – № 85 (Ч. I). – С. 25–30.
3. Слинко Т. Н. Свобода слова в умовах народовладдя / Т. Н. Слинко, А. Г. Кушніренко // Конституційно-правові основи народовладдя в Росії і Україні : сб. науч. трудов. – Х. : Право, 2012. – С. 157–182
4. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
5. Посібник з питань свободи вираження. «Стаття 19» (Міжнародний центр проти цензури). – К. : Інформаційний прес-центр IREX ПроМедіа, 1999. – 219 с.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
8. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / Шевчук С. – Вид. 2-е, випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.
9. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.
10. Harris D. Law of the European Convention on Human Rights / Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. – London : Butterworth, 1995. – 753 p.
11. Рабинович П. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення / П. Рабинович, С. Федик // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 86–91.
12. Червяцова А. О. Свобода слова в Internet-мережі (на прикладі США) / А. О. Червяцова // Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2011. – № 988. – С. 304–308.

13. Декларація Комітету міністрів про свободу спілкування в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM/Dec\(2003\)FreedomCommInt_en.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/Doc/CM/Dec(2003)FreedomCommInt_en.asp#TopOfPage).

14. Декларація Комітету Міністрів про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=849061>.

15. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам (2007)16 про заходи щодо підвищення цінності Інтернету як суспільної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1207291&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

16. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам (2008)6 про заходи з розвитку поваги до свободи вираження поглядів та інформації у зв'язку з Інтернет-фільтрами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282008%296&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

17. Рекомендація Ради Європи 1855 (2009) стосовно регулювання послуг в сфері аудіовізуальних медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/903_rec_1855.htm.

18. Рекомендація (2011)7 Комітету міністрів державам-учасникам стосовно нового розуміння медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282011%297&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

19. Рекомендація (2011)8 Комітету міністрів державам-учасникам стосовно захисту та сприяння універсальності, цілісності та відкритості Інтернету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc>.

[jsp?Ref=CM/Rec%282011%298&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282011%298&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383).

20. Декларація Комітету міністрів про принципи управління Інтернетом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835773&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

21. Декларація Комітету міністрів про захист свободи слова та інформації і свободи зібрань та об'єднань стосовно доменних імен та доменних стрінгів в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835805&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

22. Декларація Комітету Міністрів про свободу вираження поглядів та свободу зібрання та асоціації стосовно приватних Інтернет-платформ та провайдер послуг в режимі он-лайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl%2807.12.2011%29_2&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383.

23. «Управління Інтернетом» – Стратегія Ради Європи на період 2012-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/information/society/documents/CM%20dec%20on%20Internet%20Governance%20Principles_uk.pdf.

24. Красноступ Г. М. Правове регулювання Інтернет-засобів масової інформації / Г. М. Красноступ // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 3 (101). – С. 82–87.

25. Баранов О. А. Правове регулювання ЗМІ, що використовують Інтернет-технології / О. А. Баранов // Правова інформатика. – 2012. – № 2 (34). – С. 28–38.

26. Тітко Е. В. Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах

України / Е. В. Тітко // Часопис Київськ. ун-ту | права. – 2011. – № 4. – С. 393–396.

Середюк-Буз В. В. Міжнародно-правове регулювання свободи вираження поглядів в мережі Інтернет / В. В. Середюк-Буз // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 659–664 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12svvvtmi.pdf>

Висвітлено міжнародно-правове регулювання свободи вираження поглядів в мережі Інтернет, проаналізовані деякі міжнародно-правові акти у цій сфері, а також обговорюється необхідність гармонізації з міжнародно-правовими документами національного законодавства у сфері свободи вираження поглядів в мережі Інтернет.

Середюк-Буз В.В. Международно-правовое регулирование свободы выражения взглядов в сети Интернет

Рассматриваются международно-правовое регулирование свободы выражения взглядов в сети Интернет, проанализированы некоторые международно-правовые акты в этой сфере, а также обсуждается необходимость гармонизации с международно-правовыми документами национального законодательства в сфере свободы выражения взглядов в сети Интернет.

Serediuk-Buz V.V. International Legal Regulation of Freedom of Expression in Internet

Highlights the international legal regulation of freedom of expression in Internet; some international acts in this field are analyzed; and the need of national legislation harmonization with international legal acts in the sphere of freedom of expression in Internet